

איך נראה ישו

איגרת לנטולוס נחשבה שנים רבות לתיאור המוסמך הראשון של מראהו הפיסי של ישו כגבר ש"קומתו ממוצעת והופעתו נעימה. שערו בצבע יין (חום-אדמדם) מגיע עד אוזניו, אבל מתחת לאוזניו הוא מתולתל ושחור יותר, משתלשל עד כתפיו, ומפוסק באמצע ראשו כמנהג הנוצרים, מצחו מבריק וללא קמט, ופניו ללא דופי. זקנו מסולסל כמעט בצבע שערו". איגרת זו, כמו עדויות אחרות, כולל טביעת פניו של ישו על בד, התבררו כולן כזיופים מאוחרים

09:31 03.06.2019 יעקב שביט

הנציב הרומי ליהודה פובליוס לנטולוס (Lentulus) כתב איגרת "לסנאט ברומי ולרומאים" על הופעתו של אדם ושמו ישו הנוצרי, שעדיין חי, ומחונן בכוח אדיר. תלמידיו קוראים לו בן האלוהים ואחרים רואים בו נביא רב השפעה. הוא מחיה מתים ומרפא מכל חולי ומכאוב. "קומתו ממוצעת והופעתו נעימה. שערו בצבע יין (חום-אדמדם) מגיע עד אוזניו, אבל מתחת לאוזניו הוא מתולתל ושחור יותר, משתלשל עד כתפיו, ומפוסק באמצע ראשו כמנהג הנוצרים, מצחו מבריק וללא קמט, ופניו ללא דופי. זקנו המסולסל כמעט בצבע שערו והפיסיונומיה שלו אצילית ומסבירת פנים" (תרגום חופשי). מסופר שלנטולוס מעיד כי לא זו בלבד שהכיר את ישו, אלא אף הביא אותו אליו והושיבו מולו כדי שיוכל לראות מקרוב את תווי פניו ואת הפיסיונומיה שלו ולתאר אותם בדיוקנות.

לנטולוס לא היה ולא נברא, והמכתב של לנטולוס הוא זיוף, ואפילו זיוף גס, שחובר כנראה במאה ה-13, "נתגלה" בוונציה בשנת 1421, עורר התרגשות עצומה ונפוץ בכמה נוסחים. אפשר שהזייפן קיבל השראה מהנזיר המלומד יוחנן מדמשק, שבמאה השמינית תיאר כך את מראה ישו: עיניו יפות, אפו ישר, שערו מקורזל, קולו נעים, והליכותיו נאות. "עדות" מאוחרת יותר על מראה פניו של ישו היא של ההיסטוריון הביזנטי ניקפורוס קליסטוס קסנטופולוס (1256-1335), המתאר בחיבורו "דברי ימי הכנסייה" את ישו כבעל שער בלונדי דק הנופל בגלים על כתפיו, גבותיו שחורות, זקן בלונדי קצר, מבנה גוף רזה, ופניו מביעות רצינות, חוכמה, "כמו של אמו". כך גם התגלה ישו לאנסגאר, המיסיונר והארכיבישוף של המבורג וברמן בן המאה התשיעית, שראה אותו בחיזיון כגבה קומה, לבוש כמנהג היהודים (הוא היה יכול להוסיף שישו היה מזוקן כמנהג היהודים), פניו יפות, קולו מתוק ועיניו בוהקות כאש.

האם העדויות האלה נשענו על מקור ראשוני כלשהו? ובכן, לא בברית החדשה, לא בכתבים האפוקריפיים ולא בכתבי אבות הכנסייה, אין תיאור של ישו "בן האדם" (בתלמוד יש כמה רמזים על מראהו, כגון שהיה כבד גוף, יפה תואר, ואפילו מגולח למשעי). החיפוש אחר המקור שממנו הופצו ה"עדויות" הללו מוביל לאדסה (כיום אורפה שבדרום-מזרח טורקיה). אב הכנסייה אוזביוס מקיסריה (260-339 לערך) מביא סיפור על אבגר מלך אדסה שפנה לישו, שעליו שמע כי ירד משמים ובכוחו לרפא כל חולי, לגרש שדים ולעשות פלאים, לבוא לעירו כדי לרפאו. ישו דחה את ההצעה שכן היה עליו להשלים את שליחותו לפני שיעלה לאביו שבשמים. הוא הכתיב לשליחו של אבגר מכתב שבו הבטיח לשלוח את אחד משליחיו לרפא את המלך. בחיבור אלמוני שנכתב במאה החמישית בשפה הארמית-הסורית על אב הכנסייה אדאי מופיעות שתי וריאציות על אותו סיפור. האחת: אבגר ביקש מחנן, שגרירו בירושלים, לשכור אמן שיצייר לו דיוקן של ישו. אך ישו, שדבר לא נסתר ממנו, לקח פיסת בד או מגבת, הרטיב אותה, ניגב בה את פניו, וכך הוטבעו פניו על הבד. בגירסה האחרת: חנן, שהיה גם צייר, צייר את "הדיוקן הפלאי" והביאו לאבגר, ש"שמח מאוד לקראתו ושמר אותו באחד מחדרי ארמונו". הנזירה אגריה (Egeria) שביקרה באדסה במארס 384 מספרת שראתה במו עיניה

את שתי האיגרות (ולדבריה העתיקה את תוכן), אבל היא אינה מספרת שראתה את הדיוקן, מה שמלמד כי אותו דיוקן שהוטבע על בד טרם הופיע בשלהי המאה הרביעית אלא אחריה, ונזכר בכמה עדויות מהמאות החמישית והשישית.

בשנת 726 פנה האפיפיור גרגוריוס השני בבקשה לקיסר ביזנטיון ליאו השלישי להביא מאדסה את דיוקנו של ישו "שלא נעשה בידי אדם, והיה מושא לסגידה של המונים במזרח". הוא נשלח לקיסר בשנת 844, והלה הורה להכין כמה עותקים שלו. במאה השמינית העיד יוחנן מדמשק כי האריג "נשמר במצב מושלם עד ימינו". דיוקנאות של ישו "שלא נוצרו בידי אדם" היו נפוצות בקיסרות הביזנטית ומצאו דרכם לאיקונות ברוסיה הפרבוסלבית. עוד מסופר כי במסע הצלב הרביעי (1204) נלקח הדיוקן למערב, ויש כמה וכמה גירסאות על גלגוליו. לפי אחת מהן הוא לא אחר ממה שמכונה "תכריכי טורינו" המפורסמים, שצצו בשנת 1357.

דיוקן זה של ישו נוצר אם כן כמעט 400 שנה אחרי מותו ובלי שליוצרו היה מקור קדום יותר. לפניו מקרה טיפוסי של "המצאת מסורת" לעיר: מלך אדסה אבגר התשיעי (179-216) התנצר, אך האגדה הקדימה את היווצרות הדיוקן של ישו לימי המלך אבגר החמישי בן מחצית המאה הראשונה לספירת הנוצרים, כדי להקדים בזמן את מעשה ההתנצרות ולהעניק לעיר, שהיתה לערש התגבשותה של הנצרות הסורית, הילה קדומה. במלים אחרות, באדסה הופיע דיוקן של ישו, פרי הדמיון של יוצרו האלמוני, כבעל שיער ארוך וזקן.

עוד קודם לכן הופיע ישו בשלושה ציורי קיר בכנסייה הקטנה בדורא אירופוס שעל גדות הפרת (כנסייה שהתקיימה בין השנים 233 ל-256): "הרועה הטוב", "ריפוי הלוקה בשיתוק" ו"ישו ופטרוס הולכים על המים". בציורים האלה פניו של ישו חלקות ללא זקן.

מסורות אגדיות מולידות פולמוס בנוגע לאותנטיות שלהן. הפולמוס, המרתק בפני עצמו, מעוגן עם זאת בטיעון מעגלי: הדיוקן המסוים של ישו אותנטי כי כך מספרת המסורת, ומכיוון שהמסורות מהימנות הדיוקן מהימן. אבל די לבחון את הדיוקנאות באריג מאדסה, בתכריך מטורינו ובמה שקרוי "הצעיף של ורוניקה" ולראות שבצד הדמיון יש גם הבדלים לא מעטים בין שלושת הדיוקנים.

הנזיר דיוניסוס מפורנה כתב במאה ה-18 ספר הדרכה המבוסס על דיוקנאות ישו במנזרים של הר אתוס, שנשמכו, לדבריו, על אלה "שראו את ישו במו עיניהם". אבל לא היו ספרי הדרכה איך לצייר (או לפסל) את ישו דוגמת ספרי הדרכה שלימדו איך לצייר דמויות וסצינות מהמיתולוגיה במאות ה-16 וה-17. במשך הזמן סופר סיפור חייו ומותו של ישו למאמינים גם בביוגרפיה ויזואלית, והעובדה שלא היה דיוקן קנוני שלו ולא היו כללים מחייבים העניקה לאמנים חירות לתת לו קלסטר פנים שונים — עם זקן ובלי זקן, עם שער מקורזל או שיער חלק, ועוד.

ספרות, לעומת זאת, אינה יכולה להסתפק בדיוקן פיסי, או באמירות כמו זאת של הקדוש אוגוסטינוס שישו "היה יפה כמו ילד, יפה בארץ ויפה בשמים", בוודאי לא בתקופת הרנסנס. לא ייפלא אפוא שהמחבר של איגרת לנטולוס מוסיף לתיאור ארשת פניו של ישו גם את הפרט הבא: "כשישו מטיף מוסר ואומר דברי תוכחה, הוא עושה זאת בנעימות, ברצינות ובכבוד, ודבריו מעוררים השראה. הוא מעולם לא נראה צוחק, אבל רבים ראו אותו בוכה". מה היה מראהו של ישו לא נדע, אבל נדע ש"ישו בכה" (יוחנן י"א 35) פעם אחת, ולא צחק אף פעם.